

סוגיה טו: הוצאת אחרים ידי חובת ברכה

*

רקע

בסוגייתנו שני נושאים: א. האנשים החייבים בתקיעת שופר. ב. הוצאת אחרים ידי חובת ברכה.
מפני חשיבות הנושא השני נתמקד בו, למרות שהנושא קשור להלכות ברכות יותר מאשר להלכות ראש השנה.

מקורות

- א. גמ' כט.-כט: "מתני' והיה כאשר ירים משה ידו... אף על פי שיצא מוציא"
- ב. רש"י ד"ה אע"פ שיצא מוציא, חוץ מברכת הלחם והיין
- ג. שלטי הגבורים ח. באלפס אות א לשון ריא"ז
- ד. רמב"ם הל' ברכות פ"א הל' י-יא
- ה. שו"ע סי' תקפט סע' א-ה ומשנה ברורה

הסבר הסוגיה

תני אהבה בריה דרבי זירא כל הברכות כולן אף על פי שיצא מוציא חוץ מברכת הלחם וברכת היין שאם לא יצא מוציא ואם יצא אינו מוציא. [ברייטא כט.]

הברייטא מחלקת בין ברכות הנהנין לשאר ברכות, בברכות הנהנין אדם יכול להוציא את חברו רק כשהוא אוכל ומוציא את עצמו ידי חובה, בשאר ברכות אדם יכול להוציא את חברו אף כשהוא יצא ידי חובתו.

סיבת ההבדל בין ברכות המצוות לבין ברכות הנהנין היא שכדי שאדם יוכל לצאת בברכת חברו זקוקים לשני תנאים:

- א. שהוא שמע "חפצא של ברכה", זאת אומרת שמע דבר המוגדר מבחינה הלכתית כברכה.
- ב. שהברכה של המברך מתייחסת אל השומע.

כשאדם חייב בברכה, הברכה שהוא מברך היא "חפצא של ברכה", כשחברו שומע, הברכה מתייחסת אליו מדין שומע כעונה, והוא יוצא ידי חובתו. כשאדם אינו חייב בברכה, הברכה שהוא מברך היא ברכה לבטלה, וברכה זו אינה מוגדרת מבחינה הלכתית כברכה. חברו אינו שומע ברכה, אלא מלמולי מילים בעלמא, ואינו יוצא ידי חובתו.

בברכת המצוות גם אדם שיצא ידי חובת המצוה יכול לברך ברכה כהלכתה. כיוון שכל ישראל ערבים זה לזה, הברכה שהוא מברך כדי להוציא את חברו, היא "חפצא של ברכה", והשומע יוצא ידי חובתו.

המשנה מוסיפה כלל נוסף ביכולת להוציא אחרים ידי חובתם: "זה הכלל כל שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתן". את המונח "מחוייב" ניתן להבין באחת משתי דרכים:

א. בר חיוב – איש שהוא בר חיוב במצוה יכול להוציא את חברו. גוי אינו בר חיוב ולכן אינו יכול להוציא יהודי ידי חובתו. עבד ואשה פטורים ממצוות עשה שהזמן גרמן ולכן אינם יכולים להוציא אנשים במצוות אלו. קטן חייב רק מדרבנן ולכן אינו יכול להוציא גדול המחוייב מהתורה ידי חובתו.

ב. מחוייב בפועל – אדם שמחוייב בפועל במצוה מוציא את חברו, אדם שאינו מחוייב בפועל במצוה אינו מוציא את חברו אף שהוא גברא בר חיוב.

הברייתא [כט.] אומרת: "כל הברכות כולן אף על פי שיצא מוציא", משמע שבכל הברכות חוץ מברכות הנהנין כל אדם בר חיוב יכול להוציא את חברו. הריא"ז [בשלטי הגבורים ח. אות א] מצמצם את היכולת להוציא את חברו: "ונראה בעיני שאין אדם יכול לברך על חבירו על מילת בנו להכניסו בבריתו או על פדיון בנו הואיל ואינו מחוייב באותה מצוה אינו יכול להוציא אחרים". הריא"ז מפרש את המונח "מחוייב" כפי הדרך השניה, ולכן הוא מפרש שדין "אף על פי שיצא מוציא", נאמר רק במצוות שאדם היה מחוייב בהן ויצא ידי חובתו, מצוה שאדם לא התחייב בה, כגון מצות ברית מילה ומצות פדיון הבן, אינו מוציא אחרים, אף שגם בה יש דין ערכות.

מחלוקת זו באה לידי ביטוי במחלוקת ראשונים לגבי ברכת המזון. הגמ' במסכת ברכות [מח.] אומרת שרק אדם שאכל כזית יכול להוציא אחרים ידי חובתם. הראשונים מקשים, הרי חיוב ברכת המזון באכילת כזית מדרבנן, דמדאורייתא בעינן שיעור שביעה, והמחוייב מדרבנן אינו מוציא ידי חובה אדם החייב מהתורה?

רוב הראשונים [תלמידי רבינו יונה (ברכות לה: ד"ה ובהא, ויא: ד"ה גמ' תפלה) רא"ש (ברכות פ"ז סי' כא) ועוד ראשונים] סוברים שברכת המזון היא ברכת המצוות שנאמר בה "אף על פי שיצא מוציא", ומעיקר הדין אדם יכול להוציא את חברו אף כשלא אכל כלל, החיוב לאכול כזית הוא מדרבנן בלבד¹. הרמב"ן [במלחמות יב. באלפס] סובר שבברכת המזון אין דין "אף על פי שיצא מוציא", אדם יכול להוציא את חברו רק כשאכל שיעור תורה, וחיוב ברכת המזון באכילת כזית מהתורה.

תלמידי רבינו יונה והרא"ש סוברים כדרך הראשונה, שכל אדם בר חיוב מוגדר כ"מחוייב בדבר", ויכול להוציא את הרבים ידי חובתם. הרמב"ן סובר כדרך השניה, שרק המחוייב בפועל מוגדר "מחוייב בדבר", ואדם שלא אכל אינו מוציא אחרים ידי חובתם.

נראה להסביר שהרמב"ן מסכים עם תלמידי רבינו יונה והרא"ש, שאדם יכול להוציא אחרים ידי חובתם רק אם הוא מברך "חפצא של ברכה". המחלוקת בין הראשונים היא בגדרים ליצור "חפצא של ברכה". לדעת התוס' וסיעתו הערכות של כל ישראל, יוצרת

¹ עיין תורת אמך על מסכת ברכות ח"ב סוגיה סה עמ' 282 דיון נרחב בדין זה

"חפצא של ברכה", ולכן מספיק שהאדם יהיה גברא בר חיוב, כדי להוציא אחרים ידי חובתם. הראב"ד והרמב"ן סוברים, שהערכות אינה מספיקה ליצור "חפצא של ברכה", וצריך שהאדם יהיה מחוייב בפועל כדי להוציא את הרבים ידי חובתם. במצוות שהן חובה, כגון ציצית, תפילין ושופר, אדם מוגדר כמחוייב בדבר, ואפילו אם יצא מוציא. במצוות שהן רשות, כגון ברכת המזון ומזוזה, שאם רוצה אוכל ואם אינו רוצה אינו אוכל, וכן אם רוצה גר בבית ואם אינו רוצה אינו גר בבית, אינו מוגדר כמחוייב בדבר, ואם יצא אינו מוציא אחרים ידי חובתם.

סיכום

אדם יוצא ידי חובתו בברכת חברו כשמתקיימים שני תנאים:

- א. שהוא שמע "חפצא של ברכה" ברמת החיוב שלו [חפצא של ברכה דאורייתא אם הוא מחוייב מדאורייתא, וחפצא של ברכה דרבנן אם הוא מחוייב מדרבנן].
 - ב. שהברכה של המברך מתייחסת אל השומע.
- חפצא של ברכה תלויה בכך שהמברך בר חיוב, ושברכתו אינה ברכה לבטלה. הרמב"ן והרי"א² מוסיפים שהוא מחוייב בפועל במצוה שהוא מוציא ידי חובתו. ההתייחסות של הברכה אל השומע מבוססת על דין עניית אמן ועל דין שומע כעונה. הרמב"ם [הל' ברכות פ"א ה"א] מוסיף שהשומע צריך להתכוון לצאת ידי חובתו. יש מוסיפים שגם המשמיע צריך להתכוון להוציאו.